

МЕЖА ТИСЯЧОЛІТЬ І ПРОБЛЕМА МЕТАІСТОРИЇ

Історію потрібно розглядати не тільки з погляду того, що минає, а й з боку того, що зберігається. Розвиток цивілізації і демонструє наскрізні структури (архетипи) економічних та правових відносин, культурних і національних цінностей, звершень загальнолюдської моралі. Ці структури й складають в лінійному поступі історії вертикаль метаісторичного сходження.

Хронологічна періодизація історії як процесуально-часового розгортання людської присутності у світі завжди має елемент умовності. Проте, певні злами в активізації сил Духу, Долі та Свободи в історії у силу різних причин (збігу обставин чи, мабуть, внаслідок хвильоподібності процесу історичної творчості) більш-менш чітко збігаються з чергуванням тисячоліть розвитку цивілізації. Так, початок I-го тисячоліття нашої ери пройшов під знаком чекання Месії, початок II-го тисячоліття знаменувався есхатологічним пророцтвом кінця світу, а передпочаток III-го тисячоліття, що переживається сучасним людством, пов'язується здебільшого з так званим "кінцем історії".

Цей феномен історичної фінальності пояснюють і футурошоком (А. Тоффлер), і завершенням завдань світової історії у становленні свободи, що знайшло вираз у парадигмації ліберальної демократії (Ф. Фокуяма), і формуванням катастрофічної свідомості (Т. Адорно), і кризою "концепції модернізації", тобто неспівпаданням соціальних змін з покращенням життя (Ж. Ліотар). Інакше кажучи, йдеться про появу граничних питань історичного розвитку взагалі.

Серед граничних питань, що їх ставить історія на межі III-го тисячоліття, найістотнішого значення набуває проблема лімітів практичної діяльності: так, з матеріального боку практика виявляє насамперед енергетичні ліміти свого здійснення. На Землі, наприклад, не можна виробляти електроенергії більше 10^{14} ватт, бо це приведе до знищення планети. А в Космосі взагалі не може бути енергії вище 10^{29} ерг, тобто енергії "великого вибуху", який породив наш Всесвіт.

Звертає на себе увагу і проблема скінченності природних ресурсів людської діяльності, ви-

черпання багатств природи, завдяки експлуатації яких відбувається розвиток цивілізації. Значущість цієї обставини стає доволі відчутною, якщо врахувати, що історичний оптимізм людської цивілізації, віра у безмежність суспільного прогресу спиралась саме на тезу безмежності ресурсів природи. Цій тезі зараз і приходить кінець.

Моделі функціонування виробництва завжди потребують алгоритмів розрахунку ресурсів, а економічна поведінка певних суспільних груп з необхідністю будується на альтернативах, які визначаються кінцевими розмірами виробничого споживання. Але ситуація принципової обмеженості земних джерел індустріального розвитку ставить питання про ліміти економічності діяльності взагалі.

Можливість заміни одних, традиційних ресурсів іншими та зміна технологій лише розсувають історичний діапазон, розширюють термін, у якому можуть позначитись ліміти експлуатації земної сировини. При врахуванні історичного характеру цих лімітів вимогу скінченності земних джерел індустріального розвитку треба, мабуть, формулювати у вигляді закону незростання ресурсів, що, зрозуміло, не знімає саму проблему існування певних меж промислової діяльності.

Врахування обставин лімітності практики економічного розвитку за експонентою науково-технічного прогресу ставить нове, незвичайне з погляду історичного оптимізму, питання про обмеження росту виробництва у світовому масштабі. Виявляється, навіть доцільно при доведенні споживання людей до певного науково обґрунтованого рівня, перевести виробництво на замкнений, "нульовий" цикл. Тоді задоволення матеріальних потреб стане рутинною справою

циклічного відтворення економічної діяльності, а невичерпність людської творчості буде визначатись духовними цінностями.

Сама можливість такого “нульового циклу” речового виробництва свідчить про те, що історія підходить до кордонів свого здійснення за матеріально-ціннісними показниками та споживанням матеріальних благ. “Кінець історії” в цьому відношенні є не припиненням людської діяльності, а початком її трансформації у нові, переважно соціокультурні виміри.

Але життя культури не є адекватним заміні старого на нове, минулого на прийдешнє, воно не підпадає взагалі під стрілу часу, бо акумулює потенціал усіх часів. Тому, за думкою О. Мандельштама, творець культури має право на питання “котра година?” відповіді — “Вічність”. В культурі, як підкреслює М. Цветаєва, “сучасність — не дочасність, а всечасність” [1].

Отже надання таким факторам історії, як виробництво, побут, спілкування та життя особи культурних пріоритетів переводить “горизонталь” стріли часу у “вертикаль” ціннісних звершень. В цьому розумінні в історії наростає прозоріння метаісторії, що зорієнтована вже на погляд вічного, інваріантного, того, що непідвластне плинності¹. Історія стає об’ємною. Вона все більш органічно пов’язує рух “уперед” з перетворенням теперішнього під кутом зору невикористаних можливостей минулого, тобто реалізує майбутнє не тільки у сьогодні, а й у складі досвіду минулого, що входить у нього. Минуле в контексті зростаючої плинності різних новацій набуває гідності “вічного теперішнього” і не відділяється відчутним інтервалом від сьогодні. Це дозволяє оцінювати історію під сигнатурою інваріантного, а не плинного.

Актуалізація інваріантного означає, що предметним полем історичної дії у всезростаючому масштабі стає зіставлення всіх часів, через порівняння яких і вилучається стале, те, що не підпадає під владу плинності. З зовнішнього погляду це може удаватись, як різновекторне просування і “вперед”, і “назад”, і “вгору” до цінностей, що керують порівнянням часів. Виникає метаісторична ситуація, коли, за виразом Гете, “вічність сповнює мить”. Таким метаісторичним поширенням, засвоєнням минулого і характеризуються риси фіналізму у всесвітньо-історичному процесі напередодні III тисячоліття.

Минуле стає все більш актуальним, і це з особливою силою розкривають процеси національного ренесансу, що проходить зараз у багатьох країнах світу. Адже національне відродження потребує ціннісного засвоєння усього того, що

¹ Метаісторія взагалі є аспектом історії, тому тут йдеться лише про розсування горизонтів її осягнення.

зберігається у часі, пробудження сталих цінностей, інваріантного змісту досвіду нації.

Звертає на себе увагу й актуалізація в сучасній історії ролі так званих “первинних колективів”, тобто спільностей (типу сім’ї, маєтку, общини, земляцтва, конфесійних об’єднань, етносу), які є наскрізними для історичного процесу і здатні реставруватись. Характерно, що зростання ролі традиційних цінностей споглядається не тільки в мусульманському світі та на Далекому Сході, а й у таких розвинених країнах, як США. Відомо, наприклад, що більш ніж 7 мільйонів американців живуть зараз у общинах [2]. Під знаком старозавітних традицій розвивається сучасний Ізраїль. Відроджується в Росії та Україні й козацтво.

Чинник минулого стає важливим і в механізмах посилення суспільно-економічної діяльності. Принципового значення набуває щодо цього в сучасній світовій історії поява та швидкий розвиток системи “конфуціанського капіталізму”, особливо варіанта буржуазного суспільства, що розкриває зараз свої переваги перед західно-капіталістичною цивілізацією. Ці переваги (як свідчить досвід Японії, Тайваню, країн Південно-Східної Азії) визначаються значною мірою використанням інваріантних структур азійських культур (патерналізму, конфуціанства, поваги до влади, пріоритету особистісних стосунків та взаємних зобов’язань перед формальними, партнерства, державної підтримки, бізнесу тощо [3]).

Не менш серйозно впливає на процес актуалізації минулого потреба використання аскетичного досвіду попередніх епох. Неминучість переходу сучасного людства до більш поміркованих (відносно рівня життя суспільства споживання у розвинених країнах) норм споживання робить таку потребу врахування досвіду минулих століть злободенною.

Отже “кінець історії” можна розуміти і з точки зору неможливості на досвіді XX ст. створити зразки людської поведінки, і з погляду загрози кліюциду, до якого дійшов історичний прогрес, та лімітів практики, що виявлялись у сьогодні і в контексті потреб переведення виробництва на нульовий цикл, і, нарешті, в зв’язку з посиленням саморефлексії історії, зростання цінності минулого, актуалізацією інваріантного, сталого, вічного у побудові майбутнього. Історія збагачується наче б обертаючись назад². Таке обертання і потребує метаісторичного погляду на сучасність.

² Зрозуміло, “обертання” історії на минуле мало місце і в деякі інші епохи, особливо в епоху Відродження. Але тоді йшлося про перехід від традиційного до індустріального суспільства. Зараз же мається на увазі криза цивілізації, що була заснована на науково-технічному прогресі.

Річ у тому, що в історії плінність подій завжди пов'язана з інваріантами, структурами їх здійснення, які мають здатність зберігатись, реконструюватись в значному масиві історичних часів. Капіталізм, наприклад, можна розглядати не тільки як формацію, тобто як один з етапів історичного розвитку, але й як цивілізацію, тобто систему, що розкриває архетипи товарно-грошових відносин, ринку, товарного виробництва та великих міст, які були притаманні усім попереднім епохам, починаючи з неолітичної революції.

Наскрізною, інваріантною структурою, тобто архетипом, є, наприклад, парцелла (селянське господарство, засноване на власній праці родини). З появою аграрного виробництва цей архетип проходить крізь усю історію, аж до нашого часу. Архетипічну наскрізність щодо історичного часу мають і етнічні утворення, і політичні структури демократії, і трійця істини, добра, краси, істини чи цінності загальнолюдської моралі.

З існуванням наскрізних щодо історичного часу структур пов'язані і такі сюжети, як збіг за схожістю певних “духовних епох” в історії людства, що і задає метаісторичну визначеність тих чи інших подій. Зокрема, О. Шпенглер приводить, серед багатьох інших, такі приклади вказаного збігу. Він звертає увагу на схожість, скажімо, епохи будівництва великих пірамід у Стародавньому Єгипті та епохи зведення готичних соборів у середньовічній Європі; на паралелізм епохи Реформації з давніми часами формування Упанішад і появою перших брамінів, а також з орфічним рухом Стародавньої Греції та християнськими ересями епохи патристики. Відмічається архетипічна спорідненість діонісизму Еллади та сп'яніння звичаїв за часів Ренесансу; вказується на подібність епохи гиксосів і перемоги фіванських правителів у Стародавньому Єгипті з періодами Александра Македонського і Ганібала, війнами династії Цинь у Китаї та епохою появи європейського імперіалізму.

Аналізуючи такі збіги епох, О. Шпенглер виділяє цілий синхронічний зріз всесвітньої історії, що є доповнюючим до її діахронічного здійснення. Цей синхронічний зріз і показує, як минулі століття накручуються на вічність, а історія розкриває свій метаісторичний аспект з його екзистенціальним часом. В цьому аспекті одержує своє пояснення і феномен раннього характеру майбутнього.

В історії діє закономірність, згідно з якою явища, котрі чітко виявляються на первісному етапі розвитку, обов'язково будуть розвинені на його пізніх, завершальних фазах у панівні форми. Початок у систем, здатних до самоорганіза-

ції, завжди взаємодіє з кінцем через зіставленість первісної потенціальності з завершальною актуальністю. Саме тому, як помічає Гегель, у Стародавній Греції ми “почуваємо себе як вдома” [4], бо в ній знаходяться початки усіх форм європейської культури. А такі фундаментальні ідеї сучасної наукової картини світу як атомізм, еволюціонізм, принцип симетрії, хаосу та порядку, збереження енергії та руху, образів ефіру та меону (безодні) взагалі пронизують усю історію науки з найдавніших часів.

Згідно з закономірністю “раннього характеру майбутнього” чимало принципів соціалізму з'являється вже у християнських та дохристиянських общинах. Наприклад, у секті есеїв проголошувалась ідея рівності, суспільної власності, був навіть введений кандидатський стаж для вступу нових членів та звернення “товариш”, не кажучи вже про утопію майбутнього раю та богообраних шляхів до нього. Не дивно тому і те, що закон про власність на землю, прийнятий в 1990 році Верховною Радою СРСР, збігається з земельним законом стародавньої Спарти, де землю теж можна було володіти поза правом на її продаж, але з можливістю успадкування. Не випадково також, що у Стародавньому Єгипті існували суспільні форми типу радянських колгоспів. Це були люди (“лаой”), що належали до сільської общини та не могли її самочинно залишити, мали свій наділ, але обробляли державну землю, одержуючи за працю натуральну платню.

Ще більш наочно “ранній характер майбутнього” виявляється у мистецтві, де за виразом Г. Гауптмана, за кожним словом стоїть праслово, тобто існує символічне прозріння майбутнього. Найвиразніше воно виявляється в міфологічній, взагалі архетипічній формі засвоєння дійсності, яка є поширеною у мистецтві. Через такі засоби, як підкреслює Т. Манн, міф чи архетип виступає “як первісний зразок, вихідна форма буття, позачасова схема, прадавня формула, в яку вкладається життя, що усвідомлює себе, намагаючись знову набути колись запрограмованих рис” [5].

Символічний світ потенційних структур та актуальних значень, що визначається в екзистенційному часі, зорієнтованого на вічність, і характеризує метаісторичний аспект історії.

Дослідження метаісторії передбачає вивчення не того, що минає, а того, що зберігається, бо вона реалізується через синхронічні виміри епох, їхні збіги, через інваріанти культури, актуалізацію минулого через “часовороті”, які утворюються навколо наскрізних, стрижневих цінностей людства (Бога, Правди, Добра, Краси, Доли, Свободи, Індивідуальності) та стверджують людину у її прагненні безконечного.

1. Цвєтаєва М. // "Юность".— 1987.— № 3.— С. 18.
2. Замошкин Ю. А. Вызовы цивилизации и опыт США.— М., 1991.
3. Грейсон Д., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века.— М., 1991.
4. Гегель. Философия истории // Соч.— Т. 8.— С. 211.
5. Манн Т. Иосиф и его братья (доклад). // Т. 9.— М., 1960.— С. 175.

Krymsky S. B.

MILLENIUM BORDER AND THE PROBLEM OF METAHISTORY

We should look at history not only as at passing thing, but also as at preserving one. The development of civilization demonstrates us through going structures (archetypes) of economical and legal relations, cultural and national treasures, fulfilments of human morality. In a linear historical progress this structures combine a vertical of metahistorical revival.